

КОМУНІКАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДЯН З ДЕРЖАВНОЮ ВЛАДОЮ

При всій специфічності українського культурно-історичного досвіду та сучасних політичних і соціально-економічних реалій, Україна, як і будь-яка інша країна, що стала на шлях демократичних перетворень, має втілювати в життя деякі загальні, універсальні принципи укорінення громадянського суспільства, засад його розмежування та взаємодії з державою. Такі принципи пройшли перевірку часом та акумульовані у досвіді країн, що представляють собою найбільш вдалі взірці сучасної демократії. Без їх реалізації не може бути й мови про створення відповідних умов для інституалізації громадянської ініціативи, через яку громадяни реалізують свої права. У найбільш загальному вигляді вказані принципи можуть бути представлені наступним чином.

Громадянське суспільство передбачає подальшу розбудову і впровадження чіткої системи влади і управління на основі суворого дотримання принципів розподілу влад, їх взаємодії і взаємоконтролю, на основі поєднання широко розвиненої повноправної системи представницьких органів, що обираються правоздатним населенням, йому підзвітні і виражають його волю і органів державного управління, що утворюються представницькими органами в межах визначених законом;

- неухильне дотримання принципів побудови демократичної держави: забезпечення права громадян країни брати участь у формуванні державних інститутів (насамперед, представницьких) через здійснювані періодично у терміни визначені Конституцією загальні вибори, плебісцити, референдуми (без будь-яких обмежень за майновими, національними, релігійними та іншими дискримінаційними мотивами) на основі рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні;

- послідовне впровадження в життя принципів правової держави: розбудова розвиненої системи законності, яка б детально регулювала багатогранні прояви суспільних відносин, встановлення чіткої ієрархії законів і підзаконних актів та суворе її дотримання, забезпечення виконання встановлених державою норм, правове і моральне виховання населення, формування атмосфери поваги до закону і правопорядку, ідеології непохитності та моральної зневаги до порушень і порушників;

- широке забезпечення юридичними гарантіями правового статусу громадян, їх майнової особистої та громадянської недоторканості, політичних і юридичних прав, визначених Конституцією та іншими законами України, їх людської гідності.

Разом з тим, потрібно зауважити, що гальмом для нормального розвитку інституцій громадянського суспільства може бути не тільки недостатня ступінь розробки відповідної нормативно-правової бази, але й навпаки – її надмірна регламентація та надлишкова деталізація. Тому незмінно актуальною залишається проблема межі правового регулювання в умовах громадянського суспільства.

Особливо складним завдання визначення такої межі є у посттоталітарних країнах. Адже, негативний історичний досвід тривалого періоду, коли держава узурпувала право регламентувати весь комплекс суспільних відносин, підкоряючи при цьому суспільство, продовжує даватися взнаки і в наш час. Знадобиться ще багато років, щоб громадяни усвідомили себе у якості основної автономної одиниці суспільства, які самовідтворюючись, відтворюють і суспільство. Тому, окрім такого усвідомлення, необхідне ще й усвідомлення того, які соціальні відносини потребують юридичної регламентації, щоб громадянське суспільство отримало найсприятливіший режим розвитку і які існують межі такої регламентації, щоб суспільство знову не потрапило під контроль держави.

Перш за все, мова повинна йти про виробничі відносини, так як саме вони є основою життєдіяльності будь-якого суспільства. Тут межі правового регулювання мають визначатися залежно від того, які саме елементи, форми, етапи виробничих відносин підлягають обов'язковому опосередкуванню та закріпленню у нормативних актах, інакше вони не зможуть нормально функціонувати. До таких належать, зокрема, автономність суб'єктів виробництва, право власності на вироблену продукцію, дієвість правового захисту прав контрагентів.

У соціально-культурній сфері громадянського суспільства, як і в соціально-політичній, в компетенції держави має знаходитися лише визначення базисних умов функціонування мистецьких і культурних об'єднань, а їх внутрішнє життя повинно складати предмет власної регламентації, виходячи з особливостей різних жанрів мистецтва та специфіки самої творчої діяльності. При

іншому підході до регулювання взаємин держави і мистецтва неминуче виникає монопольне панування одного творчого методу на шкоду іншим, звуження різноманіття поглядів на навколишній світ і шляхів його відображення.

З точки зору системи цінностей громадянського суспільства та створення максимально сприятливих умов для ефективного розгортання громадянської ініціативи, правові норми не повинні бути самоціллю. Вони мають спрямовувати суб'єктів на вибір найоптимальніших, найраціональніших моделей поведінки, не створюючи при цьому перешкод прояву природних і соціальних закономірностей. Хоча активна роль у цих процесах належить державі, але вона не може ні виступати у якості сторони, яка дарує суб'єктам їх права, ні брати на себе виконання їх обов'язків, що властиво для тоталітарних режимів. У такому разі, тотальний вплив держави охоплює все суспільство, всі сфери його життєдіяльності, унеможлиблює будь-які прояви громадської самоорганізації замінюючи їх державними формами прояву активності.

Визначаючи доцільність вибору того чи іншого варіанту встановлення межі правового регулювання потрібно виходити з того, що держава щодо суспільства, окремого громадянина має виконувати функції зовнішньої страхуючої сили, яка вступає в дію в тому разі, коли механізми внутрішньої саморегуляції суспільства не спрацьовують, а, отже потрібне втручання держави для попередження негативних наслідків.

Оскільки, межею опосередкування найважливіших соціальних відносин, як уже зазначалося, є той рівень юридичної регламентації, без якого вони не можуть нормально функціонувати, то слід визнати необхідність врахування ще одного аспекту даної проблеми. Величина юридичної регламентації суспільних відносин для їх нормального функціонування не є постійною. Вона залежить від правового режиму в тій чи іншій державі, рівня економічної свободи суб'єктів економічної діяльності та багатьох інших факторів. Тому ті ж самі відносини за одних умов потребують більшої регламентації, закріплення прав і обов'язків зацікавлених суб'єктів в нормах права, за інших меншої.

Сучасне правове поле, що надає можливості для інституалізації громадянської ініціативи в Україні визначається, переважно, наявними напрацюваннями у сфері взаємодії органів державної влади і громадськості, зокрема нормами Конституції

України, Цивільного кодексу України, Закону України від 16 червня 1992 р. № 2460-XII “Про об’єднання громадян”, Закону України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР “Про місцеве самоврядування в Україні”, Закону України від 11 липня 2001 р. № 2625-III “Про органи самоорганізації населення”, та інших нормативних актів.

Хоча безпосередньо у тексті Основного Закону України відсутній сам термін “громадянське суспільство”, однак цілий ряд її положень формують конституційно-правові принципи громадянського суспільства. Так, програмне положення Ст. 1 Конституції проголошує Україну демократичною правовою державою. Відповідно до нього, становлення демократичної держави має супроводжуватися формуванням громадянського суспільства, органічно виростати з нього. Адже, державу можна розглядати як демократичну лише в тому разі, коли її рішення та дії зумовлюються життям громадянського суспільства, його проблемами і суперечностями.

Необхідною передумовою для інституалізації громадянської ініціативи є реалізація положення Ст. 4 Конституції, у якій записано, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Йому дано право здійснювати свою владу через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, а також, як зазначено у Ст. 69 Конституції, через вибори та референдум.

Фундаментальним положенням концепції громадянського суспільства є визнання історичного характеру прав людини, конституційні норми, які закріплюють засадові принципи взаємовідносин між державою та особою, а також перелік прав, свобод і обов’язків людини. Все це становить самостійний конституційно-правовий інститут громадянського суспільства. Його закріплює положення Ст. 3 Конституції України, згідно з яким людина, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, а права свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, відповідальність держави за свою діяльність перед людиною. Конституція проголошує, що головним обов’язком держави є утвердження і забезпечення прав і свобод людини.

Норми Розділу II Конституції України закріплюють принципи, за якими в Україні визнаються і гарантуються права й свободи людини та громадянина згідно із загальноприйнятими принципами

і нормами міжнародного права. До них належать норми, за якими права і свободи людини є непорушними (Ст. 21); конституційні принципи, що встановлюють рівність усіх громадян перед законом і забороняють будь-які форми обмежень прав громадян за ознаками соціальної, національної, мовної чи релігійної належності (С. 24). Окрім, усього іншого, ці норми означають, що суб'єктом громадянської ініціативи у рівній мірі може бути будь-який громадянин, група чи об'єднання громадян.

Окремо слід відзначити конституційні положення, які регулюють питання громадсько-політичної діяльності (Ст. 36); власності (Ст. 41); трудової підприємницької діяльності (Ст. 42, 43); соціального забезпечення, виховання, освіти, науки, духовної сфери і сім'ї (Ст. 45, 46, 49, 51, 53, 54).

В Україні сформоване достатнє, в загальних рисах, правове поле для успішного зростання інституцій громадянського суспільства та налагодження їх конструктивної взаємодії з органами державної влади і ефективної реалізації громадянської ініціативи в різних сферах суспільного життя та в різних її формах. Воно визначається Конституцією та законами України, іншими чинними нормативно-правовими актами, які, як свідчать дані порівняльного аналізу, здебільшого відповідають сучасним європейським стандартам. Разом з тим, деякі нормативно-правові акти потребують внесення змін, доповнень та удосконалення з урахуванням світового досвіду, національних особливостей та пропозицій з боку самих інституцій громадянського суспільства. Актуальними залишаються питання систематизації та кодифікації чинного законодавства, уніфікації його з відповідними міжнародними нормами.

Сучасний етап суспільного розвитку в Україні, з точки зору створення можливостей для розгортання громадянської ініціативи, як надзвичайно важливої, невід'ємної складової творення громадянського суспільства, дає підстави для стриманого оптимізму. Про це свідчить, зокрема, аналіз правових, політичних та соціально-економічних передумов його становлення.

Україна в політичній сфері твердо стоїть на шляху демократичного розвитку. Однак формування демократичних інститутів - непростий процес, що потребує тривалого часу, ускладнюється все ще до кінця не подоланим тоталітарним спадком, невиразною партійно-політичною структурованістю

суспільства, відсутністю суспільного консенсусу з питань геополітичної орієнтації. Надзвичайно актуальною залишається проблема досягнення суспільної консолідації навколо спільних стратегічних пріоритетів розвитку та соціальних цінностей, подолання регіонального та суспільно-політичного розколу.

У процесі суспільного транзиту Україна утвердилася як країна з ринковою економікою. Потреби її подальшого розвитку вимагають перехід на рейки сталого зростання через утвердження інноваційної моделі адекватної сучасному постіндустріальному суспільству. Однак, найболючішою соціально-економічною проблемою залишається проблема подолання бідності. Розрив між найбагатшими та найбіднішими верствами населення продовжує зростати, що становить серйозну загрозу національній безпеці та вимагає невідкладних заходів у руслі сильної соціальної політики держави. В аморфному стані знаходиться соціальна структура суспільства. Особливого прискорення вимагає формування середнього класу – соціальної основи громадянського суспільства.